

ההתעצמות הצבאית של חמאס

קובי מיכאל ועומר דוסטרי

בצד המתח הקיים בין הזרוע המדינית לבין הזרוע הצבאית של חמאס – עז א-דין אל קסאם – בעניין סדר העדיפויות האסטרטגי, וגם במקביל למאמץ הנמשך והמרוכז שהזרוע הצבאית משקיעה בהתעצמות צבאית, בשורות הארגון קיימת הסכמה רחבה בשאלת העימות הישיר עם ישראל בעת הנוכחית. על פי הסכמה זו, בתנאים הנוכחיים ובמיוחד נוכח ממדי ההרס וההרג שנגרמו ברצועת עזה בעימות הצבאי עם ישראל במבצע 'צוק איתן' בקיץ 2014, סבב לחימה נוסף אינו עולה בקנה אחד עם האינטרס של הארגון. תשתיותיו הצבאיות נפגעו קשות בעימות זה, אוכלוסיית הרצועה נתונה במצוקה קשה בגין הנזק שנגרם למבני מגורים ולתשתיות, וזאת בנוסף למציאות הכלכלית הקשה באזור ואף לביקורת הציבורית כלפי חמאס עקב ליבוי התנגשות עם ישראל. על גורמים מרסנים אלו יש להוסיף את המגבלות שהטילה מצרים על הארגון לגבי מעבר תושבי הרצועה מהאזור ואליו, במסגרת מאבקה בחמאס עצמו וכחלק מהלחימה בגורמי ג'האד הפעילים בחצי האי סיני – 'וילאית סינא', המזוהה עם ארגון 'המדינה האסלאמית'. כלכלת האזור נפגעה גם עקב חסימת מנהרות ההברחה בגבול הרצועה עם מצרים. על מנת לא להיקלע לעימות נוסף עם ישראל פועל חמאס למנוע תקיפות נגד ישראל מצד פלגים ג'האדיסטיים הפועלים ברצועה. הארגון אף הקים כוח ריסון שמונע אירועי ירי מתחום הגבול עם ישראל, ואם מתרחשים אירועי ירי הוא מבצע מעצרים. בתנאים אלו, במקביל לחיזוק תשתיות הטרור בירושלים ובגדה המערבית¹ והתרה של הפגנות עממיות מבוקרות בקרבת גדר הגבול בין הרצועה לישראל לשם שחרור קיטור², חמאס משקיע מאמצים בהתעצמות צבאית ובשיקום תשתית המנהרות ברצועה. תשתית זו אמורה לשרת את הארגון אם וכאשר יתפתח סבב עימות נוסף בינו לבין ישראל.

עקרונות בניין הכוח

בניין הכוח הצבאי של חמאס מושתת על הבנת המציאות האסימטרית בינו לבין ישראל ועל מאמץ לחפות על נחיתותו הצבאית. חמאס מבקש לפתח יכולות שיפגעו בנקודות התורפה של ישראל ולעצב כללי משחק שלא יאפשרו לה למצות את יתרונה הצבאי, ויגרמו לכך שיתרונותיה הטכנולוגיים, הכלכלה המודרנית שלה ושאיפת אזרחיה לאיכות חיים ייעשו פגיעים. לכן משקיע חמאס מאמץ בפיתוח נשק תלול מסלול, כוח אווירי וכוח ימי, וכן בהרחבת התוודות התת-קרקעי באמצעות חפירת מנהרות התקפיות מתחת לגבול הרצועה עם ישראל, ומנהרות פיקוד ושליטה בשטח הרצועה שיאפשרו לשבש את שגרת החיים בישראל, לפגוע בתשתיות חיוניות, לכפות עליה משכי לחימה ארוכים ולגרור אותה לתגובה צבאית שתחשוף אותה ללחצים בינלאומיים ולביקורת מבית.

היגיון בניין הכוח של חמאס דומה לזה המנחה את בניין הכוח של חזבאללה בלבנון, הגורס קיום תשתית צבאית בריכוזי אוכלוסייה; שימוש באזרחים, כולל ילדים ונערים, כ"מגן אנושי" לפעילי טרור; לחימה נגד "צה"ל מתוך בתי מגורים ומוסדות ציבור ושימוש באמבולנסים אזרחיים לפינוי פעילים; ירי רקטות ופצצות מרגמה לעבר ריכוזי אוכלוסייה בישראל; אימונים, תרגילים ותצוגות לחימה לשיפור כשירותם המבצעית של אנשי הארגון ולהעלאת המורל – אלה נערכים במקרים רבים בריכוזי האוכלוסייה במטרה למנוע תקיפה ישראלית.³

ההתעצמות לאחר 'צוק איתן'

לפי ההערכות הקיימות כולל הצבאי של חמאס כ-16 אלף פעילים ובנוסף להם כ-16 אלף אנשי מנגנוני הביטחון, שחלקם מסופחים למערך הצבאי בעת הצורך.⁴ במבצע 'צוק איתן' כלל המערך הסדיר של חמאס שש חטיבות טריטוריאליות. בנוסף הוקמו יחידות עילית, כוח אווירי (מזל"טים, מל"טים ורחפנים) וכוח ימי. כן כלל המערך הצבאי יחידות ייעודיות המתמחות בירי תלול מסלול, בהגנה אווירית ובהברחות. במבצע 'צוק איתן' פעל חמאס תוך הסוואת משגרי הרקטות ויכולות פיקוד ושליטה במנהרות. כך התאפשרו לו רציפות תפקודית במשך 54 ימי הלחימה; שימוש בתשתית המנהרות ההתקפיות החודרות לשטח ישראל לצורך ביצוע פיגועים והטמנת מארבים לכוחות; שימוש במנהרות ההגנתיות בשטח הרצועה כדי להפתיע את כוחות היבשה של "צה"ל בהפעלת מטענים, בירי נ"ט ובחטיפת חיילים.⁵ נוסף לכך, במהלך הלחימה שיגר חמאס מטחי רקטות רציפים לעבר מטרות מגוונות בישראל, בניסיון לחדור מבעד למעטפת ההגנה של מערכת 'כיפת ברזל'; ניסה לשגר רקטות לעבר יעדים אסטרטגיים כדוגמת נמל התעופה בן-גוריון, ובמידה מוגבלת לעבר הכור הגרעיני בדימונה; ירה

פגזי מרגמה לעבר יישובי עוטף עזה ולשטחי הכינוס של צה"ל (לאחר שהתברר כי ירי הרקטות ארוכות הטווח אינו גורם את הנזק המצופה).⁶

זרוע היבשה: כדי להכשיר את הכוח הלוחם מבצע חמאס אימונים אינטנסיביים בדגש על חדירה לישראל, תקיפת יעדים ישראלים וחטיפת חיילים. לצד שיקום הכוח הסדיר נעשה מאמץ לשפר את כשירותם הצבאית של מנגנוני הביטחון ולהכשיר מיליציות עממיות ומסגרות של בני נוער ככוח עזר לצבא הסדיר.⁷

אחת מהיכולות התקפיות המשמעותיות שמפתח חמאס היא יחידת עילית בשם 'כוח נח'בה', שמטרתה לבצע תקיפות בשטח ישראל דרך המנהרות ההתקפיות. הכוח המונה כ-5,000 לוחמים מתאמן גם בפעולות הגנה בשטח הרצועה. אנשיו מתאמנים באינטנסיביות והם מצוידים באמצעי לחימה מתקדמים ומדויקים יותר.⁸ האימונים מתמקדים בחדירה לשטח ישראל, בהסתערות על מוצב צה"ל או על סיור של צה"ל, בהרג חיילים והשמדת אמצעי לחימה ובנסיגה דרך המנהרות עם חיילי צה"ל שנשבו או עם גופות חיילים, כדי שישמשו קלפי מיקוח לשחרור אסירים פלסטינים.⁹

שיקום מערך המנהרות: לרשות חמאס עומדות שתי מערכות מנהרות: האחת פנימית בתוך הרצועה, המשמשת להבטחת הפיקוד והשליטה במקרה שכוחות צה"ל שוהים בשטח ומאיימים על התשתיות שמעל פני הקרקע. היא משמשת גם לתקיפת כוחות צה"ל בעת לחימה ולהעברת פעילים ממקום למקום, ומהווה מסתור לפעילים ומקום אחסון לציוד ואמצעי לחימה. השנייה היא מערכת המנהרות ההתקפיות, החוצות את הגבול ומגיעות לשטח ישראל. מנהרות אלה נועדו להעביר פעילים לתוך שטח ישראל תוך עקיפת גדר הגבול ופעילות צה"ל לאורכה, במטרה להשתלט על מוצבים או על סיורי צה"ל וכן לביצוע פיגועי ראויה ביישובים ישראלים.¹⁰

במהלך מבצע 'צוק איתן' חשף צה"ל 100 קילומטרים של מנהרות בעזה ונטרל 32 מנהרות תקיפה, שכשליש מהן הגיעו לשטח ישראל.¹¹ כן דווח כי חמאס חיסל עשרות מחופרי המנהרות מחשש שיגלו את מיקומן לישראל.¹² לאחר מבצע 'צוק איתן' גייס חמאס מאות פעילים לחפירת מנהרות חדשות ולשיקום אלה שנהרסו. החפירה מתבצעת יומם ולילה בכל ימות השבוע. מעריכים שחמאס השקיע כבר מאות מיליוני דולרים בפרויקט המנהרות, ואף נטען שמדובר במרבית תקציבו של הארגון.¹³ על פי הערכות משקיע חמאס בפרויקט המנהרות כ-40 מיליון דולר בשנה. במסגרת העבודות לחפירת מנהרות מועסקים כיום 1,500 פעילי חמאס המשתייכים לחטיבות מרחביות שונות. המשכורת הממוצעת לחופר נעה בין 250 ל-400 דולר בחודש, והיא נחשבת משכורת גבוהה יחסית ברצועה. נוסף לכך מקבלים החופרים בונוסים ותמריצים עבור עמידה בלוחות הזמנים שקובעת ההנהגה הצבאית ברצועה, ומשכורתם עולה לפי הוותק.¹⁴ באפריל 2016 חשף צה"ל מנהרה התקפית של חמאס בשטח ישראל ונטרל אותה באופן מבוקר.¹⁵ כעבור חודש חשף צה"ל מנהרה התקפית נוספת בתוך שטח ישראל.

גורמים בצה"ל טענו כי לא ידוע אם המנהרה נחפרה לפני או אחרי 'צוק איתן', אך היא נמצאה שמישה.¹⁶

פרויקט המנהרות מתבסס על הבנה כי יש להגביר את קצב החפירה כל עוד אין לישראל מענה טכנולוגי מקיף לאתגר האיתור.¹⁷ עם זאת, המאמץ לקדמו נתקל במכשולים שמקורם אינו רק בפעילות הנגד של צה"ל: מתחילת שנת 2016 עד מחצית 2017 קרסו ברצועת עזה כעשרים מנהרות, ונהרגו קרוב לעשרים פעילי חמאס והג'האד האסלאמי. ההשערה היא שמקרי הקריסה נגרמו כתוצאה מגורמים טבעיים כגון גשמים, או מפעולות מנע עמומות מצד ישראל. ההערכות בדבר מעורבותה של ישראל בקריסת המנהרות התחזקו לאחר שקריסת המנהרות נמשכה ביתר שאת גם בחודשי הקיץ, באין גשם. ב-22 במארס 2017 אישר הרמטכ"ל בדיון שהתקיים בוועדה לביקורת המדינה בכנסת, שצה"ל תקף מנהרות בגבול עזה אחרי 'צוק איתן' בשיטה חדשה.¹⁸

תשתיות צבאיות לאורך הגבול עם ישראל: לאחר מבצע 'צוק איתן' בנה חמאס שורה של מוצבים קדמיים במרחק כמה מאות מטרים מגדר הביטחון של ישראל. בסמוך להם הוקמו מגדלי תצפית המאוישים על ידי פעילי הזרוע הצבאית של חמאס, ונסללה דרך בקרבת הגדר. קו המוצבים משפר את יכולתו של חמאס לאכוף את מדיניותו על פלגים ג'האדיסטיים הפעילים בשטח הרצועה ומבקשים ללבות הסלמה. האכיפה מתבצעת בין השאר באמצעות כוח צבאי־ביטחוני ייעודי בשם 'כוח הריסון'. בו בזמן, הקו החדש מאפשר לעקוב ביעילות יחסית אחר פעילות צה"ל לאורך הגבול, לשפר את הביטחון השוטף, ובעת הצורך לזוז פעולות התקפיות מקרבת הגבול נגד ישראל.¹⁹

הזרוע הימית: על פי מודיעין חיל הים הישראלי, יחידת הקומנדו של חמאס מצוידת בעשרות ערכות צלילה מהמתקדמות בעולם ובעלות יכולת צלילה בעומק משתנה עד ארבע שעות. כן מצוידים לוחמי הקומנדו של חמאס בשעוני מחשב צלילה מתקדמים ואף בסקוטרים (כלים זעירים לארגון מתחת לפני המים), המגדילים את מרחק הצלילה ואת מהירותה אל החוף הישראלי באופן שיתיר לצוללן כוח להילחם לאחר מכן ביבשה.²⁰ במהלך 'צוק איתן' הצליחו צוללנים מיחידת הקומנדו של חמאס לחדור לשטח ישראל דרך הים. חמישה צוללנים עלו מכיוון הים לחוף זיקים. הם זוהו מייד על ידי תצפיתניות של צה"ל וחוסלו בידי לוחמים שהגיעו למקום,²¹ אך לאחר כ-40 דקות של שהייה על החוף. אחד מהם הצליח להצמיד מטען חבלה לטנק שהתפוצץ, אך לא היו נפגעים.²²

מאז מבצע 'צוק איתן' הכפילה היחידה את כוחה וכיום היא מונה עשרות רבות של לוחמים מאומנים, צעירים וחדורי מוטיבציה לנצל את הממד התת־ימי לפיגוע אסטרטגי בישראל במלחמה הבאה ברצועה. על פי ההערכה מתכוון חמאס לשגר טילי נ"ט מתקדמים מטווח קרוב לעבר ארובות תחנת הכוח שבדרום אשקלון, ולגרום נזקים שיצולמו ויאפשרו לו להציג "תמונת ניצחון". אפשרות נוספת היא צלילה למרחב

שבין אשקלון לאשדוד, עלייה שקטה לחוף ושיגור טילים מהקרקע לעבר אוניית סוחר המגיעה לעגון בנמל אשדוד, וזאת כדי לשתק את הסחר הימי של ישראל בתקופת הלחימה.²³ באוגוסט 2016 חשף צה"ל תצלום אוויר של מעגנה שנבנתה עבור היחידה הימית בזרוע הצבאית של חמאס, כולל מגדל פיקוח ותצפית. גורם בכיר בחיל הים הסביר כי מדובר בתשתית שעלולה לשמש את הקומנדו הימי של חמאס לפעילות מבצעית עתידית וליציאה לאימונים.²⁴

הזרוע האווירית: מערך כלי הטיס הבלתי מאוישים של חמאס הוקם לפני כעשור, על בסיס ידע שנרכש באיראן ובסוריה.²⁵ אבי התוכנית היה בכיר חמאס עדנאן אל-ע'ול, שחוסל בידי ישראל ב-2004. המערך כולל כלי טיס בלתי מאוישים שככל הנראה אינם יכולים לשאת נשק תקני, אך ייתכן שניתן להרכיב עליהם בצורה מאולתרת חומרי נפץ, והם מסוגלים לבצע טיסות צילום. המזל"טים יכולים להגיע למרחק של עשרות קילומטרים מרצועת עזה והם מכסים את כל גוש דן ואף אזורים שמצפון לו.²⁶ לפי גורם בכיר בצה"ל, פוטנציאל הנזק שמזל"טים אלה עלולים לגרום נמוך מזה של פגיעת רקטה, אם חמאס ישתמש בהם כמזל"טי נפץ "מתאבדים".²⁷

ב-16 בנובמבר 2012, בעת מבצע 'עמוד ענן', חיל האוויר תקף והשמיד מחסן מזל"טים של חמאס אשר היו בשלבי פיתוח מתקדמים, בעלי יכולות תקיפה מדויקות ויכולות איסוף מודיעין איכותי.²⁸ ב-14 ביולי 2014, במהלך מבצע 'צוק איתן', חדר מזל"ט של חמאס לתחומי מדינת ישראל ויורט על ידי חיל האוויר. לטענת צה"ל, לא ברור אם הוא היה ממולכד או שנשלח לצורך צילום.²⁹ מאז 'צוק איתן' מנסה חמאס לשקם את מערך המזל"טים שלו.³⁰ ב-25 ביוני 2015 חדר מזל"ט מרצועת עזה לשטח ישראל, אך התרסק בסמוך לגדר המערכת.³¹ ב-20 בספטמבר 2016 זיהתה מערכת הגילוי של חיל האוויר מזל"ט של חמאס שעלה לאוויר ברצועת עזה וטס בקו החוף של הרצועה במשך מספר דקות. המזל"ט היה במעקב ישראלי מהרגע שעלה לאוויר עד שיורט בעזרת מטוס -16, למרות שלא חדר לשטח מדינת ישראל.³²

בנוסף למזל"טים, חמאס פועל להכשיר את פעיליו להשתמש באמצעים אוויריים אחרים: פעיל חמאס בדרגת מפקד חוליה סיפר בחקירתו בשב"כ כי בשנת 2010 גויס לכוח מיוחד שנשלח למלזיה לצורך אימונים במצנחי רחיפה, לקראת ביצוע פיגוע חדירה לישראל. עמו יצאו כעשרה פעילים נוספים מגדודים שונים, אשר התאמנו שם במשך כשבוע בהטסת מצנחי רחיפה. בשנת 2014 זומן הפעיל יחד עם עשרת הפעילים האחרים לאימון נוסף במצנחי רחיפה, הפעם ברצועת עזה.³³

ב-15 בפברואר 2016 דווח כי בתוניסיה חוסל מוחמד א-זווארי, מהנדס ומומחה טיסה, שהיה פעיל חמאס וחזבאללה שסייע לשני הארגונים לשפר את מערך המזל"טים שלהם, ואף הסתנן לעזה דרך מנהרה כדי לאמן את מחבלי חמאס להשתמש בהם נגד מטרות ישראליות. גורמים בחמאס האשימו את ישראל בחיסולו.³⁴

אמצעי לחימה רקטיים: ערב מבצע 'צוק איתן' היו בידי חמאס כ-11 אלף רקטות, רובן לטווחים קצרים ומקצתן לטווחים ארוכים (עד כ-160 קילומטרים). בתום הלחימה, כתוצאה מירי מסיבי לעבר ישראל (כ-4,000 רקטות) ותקיפות מצד ישראל, נותר בידי חמאס כשליש ממספרן. לפיכך הציב חמאס בעדיפות גבוהה את הגדלת מלאי הרקטות ופצצות המרגמה ושיפור יכולותיהן הטכניות. לאור לקחי הלחימה במבצע 'צוק איתן' וכן עקב קשיים להבריה לשטח הרצועה מחצי-האי סיני רקטות תקניות ארוכות טווח, חמאס מדגיש את ההצטיידות בנשק תלול מסלול לטווחים קצרים.³⁵ כשנה וחצי אחרי 'צוק איתן' הוערך בישראל כי חמאס הספיק לחדש את מלאי הרקטות שהיה בידי ערב העימות, אם כי רובן קצרות טווח. מכיוון שרובן מייצור מקומי, דיוקן נופל מזה של רקטות תקניות.³⁶

הברחת אמצעי ייצור: מאז מבצע 'צוק איתן' מפנה חמאס את מרבית משאביו למסע רכש נרחב ולהברחה של סחורות, לרבות חומרים דר-שימושיים העלולים לשמש גם לייצור אמצעי לחימה. חומרים אלה מוכנסים לרצועת עזה תוך שיתוף פעולה עם סוחרים מיהודה ושומרון ומאזורים נוספים בשטח ישראל. מרביתם, לרבות ציוד אלקטרוניקה וחשמל, ציוד תקשורת וחומרי גלם לתעשייה, משמשים לשיקום ולשיפור מערך המנהרות ההתקפיות, לייצור אמצעי לחימה בדגש על רקטות וליצירת מערכים טכנולוגיים תומכי לחימה.³⁷

לצד מסע הרכש שבו מושקעים משאבים כספיים רבים פועל חמאס, לרבות בדרכים אלימות, להשתלטות על חומרי הגלם ובכללם מלט, ברזל ועץ, שאושרה כניסתם לרצועה כדי לתמוך בשיקום התשתית האזרחית באזור. מיעוטם של חומרים אלה אכן מועבר לאוכלוסייה, ואילו חלק הארי מופקע ומועבר ישירות לידי העושים במלאכת השיקום וההרחבה של התשתית הצבאיות.³⁸ בשנת 2016 סיכלו צה"ל ושירות הביטחון הכללי 1,226 ניסיונות הברחה של חומרים אסורים לרצועת עזה, במה שהיווה גידול של 165 אחוזים לעומת שנת 2015. בין היתר נתפסו רחפנים, טיסנים, מצלמות אבטחה, ציוד תקשורת, ציוד צבאי, מדי צבא, טנדרים ומנועים, צינורות ברזל ואלומיניום, כדוריות מתכת, ציוד צלילה וחבלי סנפלינג – אשר על פי הערכות יועדו לזרוע הצבאית של חמאס ולניסיונות ההתעצמות של ארגון הטרור.³⁹

התעצמותו הצבאית של חמאס – בהכרח על חשבון שיקום התשתית האזרחית ברצועת עזה – באה לידי ביטוי גם בניצול ארגוני סיוע בינלאומיים הפועלים ברצועה. כך למשל חשף השב"כ באוגוסט 2016 בכיר בארגון הסיוע הבינלאומי 'חזון עולמי' (World Vision), ששימש במשך שנים סוכן בכיר של הזרוע הצבאית של חמאס. הבכיר העביר בחשאי כספי סיוע להתעצמות הזרוע הצבאית בהיקף של 7.2 מיליון דולר בשנה, שיועדו במקור לאוכלוסיית הרצועה.⁴⁰ חמאס השתלט על כ-2,500 אריזות מזון בשווי של 100 דולר לכל אריזה שנשלחו לנזקקים ברצועה, והעבירן לפעילי הארגון. כך גם

לגבי 3,300 מארזים של חומרי ניקוי וטיפוח שנשלחו לתושבי עזה בשווי של 80 דולר למארז, אשר הגיעו לפעילי הזרוע הצבאית. משפחות אנשי חמאס רשמו באופן כוזב את ילדיהן כפגועים, כדי לקבל עבורם כספים שיועדו לילדים הנזקקים להם.⁴¹ ב-12 בפברואר 2017 עצרה ישראל את מוחמד מורתג'ה, שכיחן כראש ארגון הסיוע ההומניטרי של ממשלת טורקיה, TIKA, בחשד שפעל בעשור האחרון בשירות הזרוע הצבאית של חמאס. מורתג'ה העביר מיליוני שקלים עבור פעילים צבאיים של חמאס, תוך כדי הלחימה במבצע 'צוק איתן' ולאחר מכן, וזאת בנוסף לחבילות מזון שנתרמו על ידי ארגון TIKA עבור האוכלוסייה הנזקקת ברצועת עזה. בתום מבצע 'צוק איתן' מימן ארגון TIKA אירוע פומבי, שבמהלכו זכו פעילי חמאס צבאי למענקים והטבות.⁴²

סיכום

המתח בשורות חמאס בין ההנהגה המדינית לבין הזרוע הצבאית קיים בעיקר סביב סדרי העדיפות של הארגון בהקצאת המשאבים והקשב. בעוד ההנהגה המדינית דוחפת להאצת מאמצי שיקום הרצועה ולשיקום היחסים בין חמאס לבין מצרים וערב הסעודית, ההנהגה הצבאית מבכרת את ההתעצמות הצבאית, ובכלל זה העמקת שיתוף הפעולה עם גורמים ג'האדיסטיים הפעילים בחצי האי סיני. עם זאת, למרות חילוקי הדעות בין שתי הזרועות, קיימת ביניהן הסכמה כי עימות צבאי נרחב עם ישראל אינו עולה בקנה אחד עם האינטרס של הארגון בעת הנוכחית.

חמאס ממשיך לשלוט ברצועה כשסמכותו בלתי מעורערת והוא מצליח לווסת לחצים שמקורם במצוקת האוכלוסייה, הגם שלעיתים ארגוני התנגדות הפועלים בשטח הרצועה קוראים תיגר על סמכותו. עם זאת, אפשר שהמצוקה וכן פעילות של התגרות בישראל מצד פלגים סוררים יגרמו הסלמה שתגרור את ישראל ואת חמאס לעימות נוסף. בתנאים הנוכחיים חמאס אינו מעוניין בעימות, אך הוא נערך לאפשרות שיפרוץ על ידי התעצמות צבאית נמרצת, שבמסגרתה מחדש הארגון את מערך המנהרות ההתקפיות וההגנתיות, משפר את יכולות הייצור של אמצעי לחימה ומקים מערכים של כוחות מיוחדים מאומנים.

כדי לצמצם את הסיכוי שהמצוקה ברצועה תעצים נטיות לוחמניות בשורות חמאס – אולי גם כדי להביך את הרשות הפלסטינית, לערער את מעמדה וכך להקל על חמאס את דרכו להשתלטות על הגדה המערבית – יש לרכז מאמץ ולשקם את התשתיות האזרחיות ברצועה. זאת בהנחה שמפעל שיקום מואץ יהווה גורם מרסן מפני התפרצות אלימה. יש לחתור לשתף במהלך השיקום גורמים חיצוניים וביניהם מצרים, ערב הסעודית, איחוד האמירויות והקהילה הבינלאומית, למרות המאמץ הדיפלומטי היצירתי שיידרש על מנת לבנות לבניית קואליציה רחבה כזו, אשר למדינות החברות בה יש אינטרסים שונים ולפעמים סותרים.

הערות

- 1 עמוס הראל, "חמאס בנה מחדש את מערך המנהרות; לפי הערכות, חלקן כבר בשטח ישראל", **הארץ**, 12 בינואר 2016, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2820125>
- 2 **שנתיים למבצע: "צוק איתן" מאפייני המציאות הביטחונית בין רצועת עזה לישראל**, מרכז המידע למודיעין ולטרור, ספטמבר 2016, עמ' 15-16, <http://www.terrorism-info.org.il/Data/.16-15> articles/Art_21068/H_169_16_1110608792.pdf
- 3 **השימוש שעושה החמאס באזרחים כ"מגן אנושי"**, מרכז המידע למודיעין ולטרור. ינואר 2009, עמ' 2-4, http://www.terrorism-info.org.il/data/pdf/PDF_08_204_1.pdf
- 4 שם (עמ' 15-16).
- 5 אודי דקל, "צוק איתן" - א־סימטריה בין הרמה הטקטית לרמה האסטרטגית", בתוך: ענת קורץ ושלמה ברום (עורכים), **"צוק איתן" - השלכות ולקחים**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב, 2014, עמ' 17-18, <https://goo.gl/qhvBkb>
- 6 שם.
- 7 "שנתיים למבצע: 'צוק איתן', עמ' 3.
- 8 אמיר בוחבוט, "קצין בכיר בפיקוד דרום: יחידת העילית של חמאס מתעצמת באלפי חיילים", וואלה חדשות, 14 באפריל 2016, <https://news.walla.co.il/item/2953116>
- 9 "שנתיים למבצע: 'צוק איתן' עמ' 39.
- 10 שם, עמ' 30.
- 11 שם.
- 12 דניאל רובינשטיין, "רשת המנהרות של חמאס: היעד - טבח בחפים מפשע", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 2015, <https://goo.gl/sBDN7p>
- 13 אסף גבור, "בעזה בטוחים שישראל מעורבת בקריסת מנהרות", **nrg**, 27 באוגוסט 2016, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/817/672.html>
- 14 אבי יששכרוף, "תקציב הזרוע הצבאית של חמאס: מאה מיליון דולר, 40% ממנו - למנהרות", וואלה חדשות, 8 בספטמבר 2016, <http://news.walla.co.il/item/2995401>
- 15 אמיר בוחבוט, "צפו: כך חשפו כוחות צה"ל את המנהרה שחדרה לשטח ישראל", וואלה חדשות, 18 באפריל 2016, <http://news.walla.co.il/item/2953958>
- 16 יואב זיתון, מתן צורי ואליאור לוי, "צה"ל חשף מנהרה שנייה בשטח ישראל, ירי הפצמ"רים נמשך", **Ynet**, 5 במאי 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4799683,00.html>
- 17 אמיר בוחבוט, "כשצה"ל מרחיב חיפושים - חמאס חופר עמוק יותר: קרב המוחות שלא נגמר", וואלה חדשות, 1 באוקטובר 2016, <http://news.walla.co.il/item/2931794>
- 18 יהונתן ליש וגילי כהן, "הרמטכ"ל: צה"ל תקף מנהרות בגבול עזה לאחר מבצע צוק איתן בשיטה חדשה", **הארץ**, 22 במארס 2017, <http://www.haaretz.co.il/misc/article-print-page/1.3948294>
- 19 "שנתיים למבצע: 'צוק איתן' מאפייני המציאות הביטחונית בין רצועת עזה לישראל", עמ' 3.
- 20 יואב זיתון, "קומנדו חמאס מתעצם; היעד: אשקלון ואשדוד", **Ynet**, 20 באוגוסט 2015, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4692519,00.html>
- 21 יואב זיתון, אליאור לוי, רון בן ישי ומתן צורי, "חוסלו 5 מחבלים שניסו לחדור לזיקים מהים", **Ynet**, 8 ביולי 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4539859,00.html>
- 22 יאירי בלומנטל, "מבוכה לצה"ל: דלפה מצגת מהחדירה לזיקים", **Ynet**, 11 בדצמבר 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4602617,00.html>
- 23 שם ("קומנדו חמאס מתעצם; היעד: אשקלון ואשדוד").
- 24 יואב זיתון, "כך נראה מעגן הקומנדו שבנה חמאס מכפי האו"ם", **Ynet**, 10 באוגוסט 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4839597,00.html>
- 25 אמיר בוחבוט, "עם רוח גבית מאיראן ומסוריה: כך ייסד חמאס את מערך המל"טים", וואלה חדשות, 17 בדצמבר 2016, <https://news.walla.co.il/item/3023234>

- 26 יואב זיתון, "צפו: המזל"ט של חמאס שיכול להגיע עד לת"א", Ynet, 16 בנובמבר 2012, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4306837,00.html>
- 27 יואב זיתון, "המזל"טים המתאבדים של חמאס", Ynet, 10 ביולי 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4541111,00.html>
- 28 "צפו: המזל"ט של חמאס שיכול להגיע עד לת"א".
- 29 יואב זיתון, "מזל"ט של חמאס חדר מעזה ויורט על ידי טיל פטרויט באזור אשדוד", Ynet, 14 ביולי 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4543039,00.html>
- 30 יואב זיתון ואליאור לוי, "חיל האוויר יירט בהצלחה מזל"ט של חמאס", Ynet, 20 בספטמבר 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4857317,00.html>
- 31 נייר יגנה, "מזל"ט שחדר מעזה לישראל התרסק בגבול; דיווח: שייך לחמאס", וואלה חדשות, 25 ביוני 2015, <http://news.walla.co.il/item/2867128>
- 32 נועם אמיר, "חיל האוויר יירט כלי טיס בלתי מאויש של חמאס ברצועת עזה", מעריב, 20 בספטמבר 2015, <http://www.maariv.co.il/news/military/Article-557860>
- 33 **חקירתו של פעיל חמאס צבאי שהתאמן במלזיה לביצוע פיגוע חזירה באמצעות מצנחי רחיפה**, אתר שירות הביטחון הכללי, 30 ביולי 2014, <https://www.shabak.gov.il/publications/Pages/NewItem3007141.aspx>
- 34 רועי קייס, "מל"טים לחמאס וחיזבאללה: צפו במומחה הטיסה שחוסל בפעולה שמוחסת למוסד", Ynet, 17 בפברואר 2017, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4894163,00.html>
- 35 "שנתיים למבצע: צוק איתן' מאפייני המציאות הביטחונית בין רצועת עזה לישראל", עמ' 2.
- 36 אבי יששכרוף, "ההערכה בישראל: חמאס חידש את מלאי הרקטות שהיה בידיו ערב צוק איתן", וואלה חדשות, 4 במרס 2016, <http://news.walla.co.il/item/2940541>
- 37 "מאמצי חמאס להשגת התעצמות צבאית תוך ניצול חומרי בניה שנועדו לשיקום אזרחי והברחת חומרים אסורים במעברים", אתר שירות הביטחון הכללי, 26 ביולי 2015, <https://www.shabak.gov.il/publications/Pages/study/Skira260715.aspx>
- 38 שם.
- 39 יוחאי עופר, "עלייה של 165% בסיכול הברחות לעזה ב-2016", nrg, 15 בינואר 2017, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/857/293.html>
- 40 "נעצר מחמד ח'לבי, מנהל סניף רצועתי של ארגון ה-WORLD VISION אשר פעל עבור הזרוע הצבאית של החמאס", אתר שירות הביטחון הכללי, 4 באוגוסט 2016, <https://www.shabak.gov.il/publications/Pages/Newitem100816.aspx>
- 41 יואב זיתון ואליאור לוי, "הותר לפרסום: גם עובד או"ם מואשם כי פעל למען חמאס", Ynet, 9 באוגוסט 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4838876,00.html>
- 42 יואב זיתון ואליאור לוי, "ראש ארגון סיוע טורקי בעזה חשוד שהעביר כספים לחמאס עבור מטרות טרור", Ynet, 21 במרס 2017, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4938432,00.html>